

Қарақалпақстан регионаллық филиалы да бар), «Зиё» медиа орайы, «Хәдис илими мектеби»н хәм «Вақф» қайыркымдык жәмийетлик қорын хәм «Имам Бухарий» мәмлекетлик сыйлығын шөлкемлестиріу белгиленди. Пәрманда бул ислерди орынлаудың «жол картасы» баянланған, Орай хәм қорлардың, халықаралық Ислам Академиясының ұазыйпалары кең түрде көрсетип берилди.

Президентимиз Ш.Мирзиёев Президентлик лаўазымына кирисиўге арналған мәжилисте өзиниң тийкары ұазыйпаларынан бири деп елимизде қәлиплескен хұждан хәм исеним еркинлигин, диний кеңпейиллик орталығын тағы да бекемлеуді көрсете келип, «жәмийетимизде хұким сүрип атырған өз ара дослықты хәм татыўлықты және де раўажландырыу, қайсы миллетке, динге хәм исенимге тийисли болыўына қарамастан, барлық пуқаралар ушын теңдей хұқықларды тәмийинлеу дыққатымыз орайында болады. Олардың арасына иритки салатуғын экстремистлик хәм радикал идеяларды таркатыўға, Өзбекстанда улыўма жол қойылмайды» [4] деп жәриялады. Бул узак дәуирге қаратылған журтымыздың миллетлераралық хәм динлераралық қатнасықлар бойынша сиясатының тийкары бағдары болып қалды.

Өзбекстан Республикасының дин хәм инсан хұқықлары саласындағы сиясаты дүнья жүзилик көлемде тән алынбақта. Халқымызға хәм Президентимизге дүнья жүзи халықларының хұрметі күшейип бармақта. Президентимиз БМШның 72-сессиясында усыныс еткен «Ағартыўшылық хәм диний кеңпейиллик» деп аталған айрықша резолюция БМШның Бас Ассамблеясының ұлыўма сессиясында 2018-жыл 12-декабрьде БМШға ағза болған мәмлекетлер тәрәпинен

бир аўыздан қоллап-қуўатланды.

2018-жыл 1-декабрьде АҚШ мәмлекетлик секретары Майкл Помпео өз қарары менен рәсмий түрде Өзбекстанды диний еркинликлер мәселесинде «айрықша тәшўишке себепкер болып атырған мәмлекетлер дизиминен» шығарды. Бул қабыл етилген туўры қарар Өзбекстанда болып атырған күтә үлкен өзгерислердің нәтийжеси болып табылады. Соңғы 20 жылдың ишинде бул дизимнен шығарылған тек еки мәмлекет Вьетнам хәм Өзбекстан екенлигин айтыўдың өзи де бул қарардың биз ушын оғада уллы әхмийетин көрсетеди.

Бундай қарардың шығыўына себеп болған факторлардан бири сыпатында 2018-жылы 19-сентябрь күни Президентимиз Ш.Мирзиёев тәрәпинен «Террористлик, экстремистлик ямаса басқа да қадағаланған шөлкем хәм топарлар қурамына адасып кирип қалған Өзбекстан Республикасы пуқараларын жынайый жуўапкершиликтен азат етиў тәртибин жетилистириў ҳаққындағы пәрманының қабыл еткенін көрсетиў мүмкин.

Дин саласында жүргизилип атырған реформалық илажлар халқымыздың ислам дини ҳаққындағы әсирлер даўамында қәлиплескен ой-пикирине толық сай келеди. Соның ушын да, адамларимыз Президент Ш.Мирзиёев тәрәпинен соңғы жыллары әлемге асырылып атырған кең коллемли илажларды толық қуўатламақта, оларды диний исеним саласындағы инсан еркинликлериниң кориниси хәм жузеге шығыўы деп баҳаланмақта. Ойткени, Президентимиз сөзи менен жуўмақлап айтканда, диний-руўхий салада жүргизилип атырған илажлар «инсанды әзиз муккарам деп билиўге, жәмийетимизде нызам хәм әдилликтің әхмийетлигин тәмийинлеуге қаратылған реформаларимызға хәр тәрәппеке үнлес болып есапланады» [12].

Әдебиятлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Т.: «Ўзбекистон», 2014.
2. Қарақалпақстан Республикасы Конституциясы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2014.
3. «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида» (янги тахрир) Ўзбекистон Республикаси Қонуни. -Т.: «Адолат», 1998.
4. Мирзиёев Ш.М. Еркин хәм абадан, демократиялық Өзбекстан мәмлекетин мәрт хәм уллы халқымыз бенен бирге қурамыз. /“Еркин Қарақалпақстан” 17-декабрь 2016.
5. Мирзиёев Ш.М. Ислам бирге ислесиў шөлкеми сыртқы ислер Министрлері Кеңеси 43-сессиясының ашылыў мәресиминде шығып сөйлеген сөзи. /“Еркин Қарақалпақстан”, 30-октябрь 2016.
6. Мирзиёев Ш.М. Ұатанымыздың тәғдири менен келешегі жолында буннан былай да аўызбиршиликти, исенимли түрде хәрекет етейик. Өзбекстан Республикасы Президенти Шавкат Мирзиёевтың «Социалық турақлылықты тәмийинлеу, муқаддес динимиздің пәклигин сақлау – дәуір талабы» темасындағы әнжуманда шығып сөйлеген сөзи. /“Еркин Қарақалпақстан”, 17-июнь 2017.
7. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентиниң Фармони. /“Халқ сўзи”, 8 февраль 2017.
8. Мирзиёев Ш.М. Физикалық хәм руўхий жетик жаслар – ийгиликли максетлеримизге жетиўде таянышымыз хәм сүйенишимиз болады. /“Еркин Қарақалпақстан”, 4-июль 2017.
9. Мирзиёев Ш.М. Өзбекстан Республикасы Президентиниң БМШ Бас Ассамблеясының 72-сессиясында шығып сөйлеген сөзи. 19-сентябрь 2017-жыл. /“Еркин Қарақалпақстан”, 21-сентябрь 2017.
10. Мирзиёев Ш.М. Диний-ағартыўшылық тараўының жұмысларын түп-тийкарынан жетилистириў илажлары ҳаққында Өзбекстан Республикасы Президентиниң пәрманы. 16-апрель 2018-жыл. /“Еркин Қарақалпақстан”, 18-апрель 2018.
11. Мирзиёев Ш.М. Өзбекстан Республикасы Президентиниң Олий Мажлиске Мүрәжаты. /“Еркин Қарақалпақстан”, 29-декабрь 2018.
12. Мирзиёев Ш.М. Өзбекстан Халқына Қурбан хайыты қутлықлаўы. /“Еркин Қарақалпақстан”, 13-август 2019.
13. Бердақ.Сайланды шығармалары. –Нөкис: «Қарақалпақстан»,1997.

Мақолада юртимизда сўнгги йиллари Президентимиз Шавкат Мирзиёев рахбарлигида диний бағрикенгликни амалға ошириш ва диний-маърифий фаолиятни тубдан такомиллаштириш борасида бажарилған ишлар сўз этилади.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

В статье показывается большая плодотворная работа, проведенная в Узбекистане под руководством Президента Шавката Мирзиёева по реализации в жизнь принципа религиозной толерантности и коренному совершенствованию религиозно-просветительской деятельности в стране в последние годы.

SUMMARY

The article deals with the significant and effective work implemented in Uzbekistan under the supervision of President Shavkat Mirziyoyev directed to fulfillment of religious tolerance and fundamental development of the religious-educational activity carried out in our country in the recent years.

XVIII-XX АСРЛАРДА ҚОРАҚАЛПОҚЛАРДА МЕТАЛЛСОЗЛИК ҲУНАРМАНДЧИЛИГИ

Б.Қ.Турганов - тарих фанлари номзоди

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: ҳунармандчилик, темирчи, темирчилик, чўян қуийиш устаханаси, уста, овул, шаҳар, Чимбой, Кўнғирот, Хўжайли, чўянчи овул, меҳнат қуруллари, хўжалик буюмлари, хом ашё, саксовул, писта қўмир, пул-товар муносабатлари

Ключевые слова: ремесло, кузнечество, кузнечные мастерские, мастерская по литью чугуна, мастер, город, Чимбай, Кунград, Ходжейли, местные мастера по литью чугуна, рабочие инструменты, хозяйственные предметы, сырьё, саксаулы, уголь, товарно-денежные отношения.

Key words: craftsmanship, blacksmith, blacksmith's workshop, iron forge workshop, master, village, city, Chimbay, Kungrad, Khodjeily, blacksmith village, tools, household items, raw materials, saksaul, coal, goods and money relations.

Ҳунармандчилик маҳсулотлари ҳар бир халқнинг маданияти ва маънавиятидан далолат берувчи моддий

бойликлари бўлиб ҳисобланади. Дунёнинг бошқа халқлари синғари қорақалпоқлар ҳам ўзининг бетакрор

маданияти, санъати ва ҳунармандчилик тарихига эга халқ. Қорақалпоқ ҳунармандчилиги ҳам қадимдан келаётган миллий анъаналари ва ўзига хослигига эга. Ҳунармандчиликдаги миллий анъаналарнинг шаклланиши, ривожланиши ва сақланишида сиёсий, иқтисодий, маданий, эстетик, диний ва бошқа омиллар муҳим аҳамиятга эга бўлган. Қорақалпоқлар ярим ўтроқ турмуш тарзини кечиришига қарамасдан, қадимдан ҳунармандчиликнинг қўллаб соҳалари билан шуғулланишган. Оренбург экспедицияси аъзоси И. Кирилов (1695-1735 йй.) қорақалпоқлар деҳқончилик ва чорвачиликдан ташқари, ҳунармандчилик ва савдогарчилик ишлари билан ҳам шуғулланишганини ёзади [3:36-37].

Бу даврда қорақалпоқлар зарурий ҳунармандчилик маҳсулотларининг аксариятини ўзлари ишлаб чиқаришган. Хаттоки, қорақалпоқ ҳунармандлари томонидан XVIII асрдаёқ қурол-аслаҳа, ўк дори ва порохлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилган. Россия давлат арбоби П.П. Ричков асарида (1762) қорақалпоқлар ҳақида шундай ёзади: қозоқлар улар (қорақалпоқлар) дан порох, ўк-дори ва қурол-аслаҳалар сотиб олишади. Уларнинг барчасини ўзлари ишлашади, ўзларини улар (қозоқлар) дан химоя қилишади [5:173-175].

Айниқса, ҳўжаликда муҳим аҳамиятга эга бўлган меҳнат қуроллари, от-улов анжомлари, рўзгор буюмларини ишлаб чиқарувчи темирчилик ва чўянгарлик кенг тарқалган соҳалардан бири бўлган. XVIII-XIX асрларда деярли ҳар бир қорақалпоқ қишлоғида камида 1-2 темирчи, баъзи темирчиликка ихтисослашган қишлоқларда 7-8 та устоналар фаолият кўрсатган [6:14-15]. Темирчилик ўзига хос мавқеига эга, алоҳида кадрланадиган фахрли касб сифатида отадан болага мерос бўлиб ўтиб келган. Этнографик манбаларда 7-12 ота-бобосидан буён темирчилик касби билан шуғулланиб келган усталар ҳақида маълумотлар учрайди.

Ўрта Осиёнинг бошқа халқлари каби қорақалпоқ темирчи усталари асбоб-ускуналарини ўзлари тайёрлашган. Фақат сандон, Хива, Бухоро, Туркистон ёки Оренбург шаҳарларидан олиб келинган. Устонадаги темирчилик ўчоғини устанинг ўзи лойдан ёки хом ғишдан қурган. Унинг баландлиги 1,50 – 1,80 метр, эни 1 – 1,20 метрга тенг бўлган. Ўрта Осиё халқларида темирчилик ўчоқларининг конструктив тузилиши деярлик бир хил бўлган.

XVIII-XIX асрларда қорақалпоқ темирчилари томонидан ишлаб чиқарилган темирчилик маҳсулотлари қўйидаги туркумларга ажралади: 1) деҳқончилик қуроллари - сўқа (омоч тиши), кетмон, бел, ўроқ. 2) дурадгорлик асбоблари - болта, арра, теша. 3) уй-рўзгор буюмлари - пичоқ, қайчи, жун қайчи, мих. 4) от-улов анжомлари -аравалар ғилдираклари учун темир асос, узанги, тақа, юган-сувлик. Мазкур темирчилик маҳсулотлари аксарият вазиятларда битта темирчи ҳунарманд томонидан тайёрланган.

Афсуски, XVIII-XIX асрларда қорақалпоқ темирчи усталарида маълум маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослашиш жараёни мавжуд бўлмаган.

Қорақалпоқларда темирчилик билан биргаликда чўян қуёвчилик касби ҳам фахрли касблардан ҳисобланган. Улар томонидан деҳқончилик ва ҳўжалик ишлари учун зарури бўлган – сўқа (омоч тиши), рўзгор учун қозонлар, ҳар хил қолиплар, заргарларнинг буюртмаси асосида сандонлар тайёрланган. Баъзан милтиқлар учун ўк-дори (питира) тайёрланган.

Афтидан, чўянгарлик қорақалпоқларда қадимдан келаётган ҳунарлардан бири бўлган. Бу ҳақда XVIII асрга оид қорақалпоқ миллий достони бўлган “Қирққиз” достониди маълумотлар учрайди.

Ўн тўққиз ой Мевалидек оролга
Қалъа каби мустаҳкам қўрғон қурдирдин
Дарвозасини чўяндан қуйдириб

Олтин билан жиолоаб юзасини ўйдирдин.

Он тоғыз ай Мийўалидай атаўға,
Қала менен берик қорған салдырдың,
Дарўазасын шойын менен қуйдырып,
Алдын сәнлеп алтын менен ойдырдың.

Қорақалпоқларда чўян қуёвчилик устоналари шаҳар ва қишлоқнинг чекка қисмида жойлашган. XIX асрда Чимбой шаҳридан ташқарида Кесе жол деб номланувчи савдо йўли бўйида “Шойыншы аўыл” (Чўянчи овул) чўянгарлик маҳсулотларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган [1]. Мазкур савдо йўли Чимбой шаҳрининг Қозғистоннинг Қизил-ўрда вилояти билан ўзаро туташтириб турувчи ўша даврдаги қарвон йўли бўлган.

Этнографик маълумотларга кўра, ушбу қишлоқда тайёрланган чўянгарлик ва темирчилик маҳсулотларини Сирдарё бўйи қозоқлари келиб харид қилиб туришган. Мазкур қишлоқда истиқомат қилган темирчи уста Исмоил Қаллибаевнинг таъкидлашича, XX аср бошида Чимбой ҳудудидаги “Шойыншы аўыл” қишлоғида 4 та чўян қуёвчи ва 7 та темирчилик устонаси бўлган. Ҳар бир чўян қуёвчи устонада 7-10 одам меҳнат қилган ва устона дарамади 3-4 та оилани асрашга етган [6:24-25]. Чўянгарлар бир қуйганда 5-7 та сўқа (омоч тиши) ва 30 га яқин аравалар учун ўк-асос қуйишган. Ушбу қишлоқ чўянгар усталари ўз маҳсулотларини атрофдаги қишлоқ ва шаҳарларга сотувга чиқаришдан ташқари, Сирдарё бўйи қозоқлари чўян ва темирдан ишланган маҳсулотларини харид қилиш учун келиб туришган.

Ўша даврда деярли барча қишлоқларда битта-иккита темирчилик устоналари бўлсада, чўян қўйиш устоналари йирик шаҳарларда ва фақат баъзи қишлоқлардагина мавжуд бўлган.

Этнограф А.О.Утеминов асарида XIX-XX аср бошидаги қорақалпоқ халқининг темирчилик, чўян қўйиш устоналари тузилиши, ишлаш жараёнлари, меҳнат қуроллари ва улар билан боғлиқ маросим, урф-одатлар ҳақидаги маълумотларни келтиради [6:12-41].

Қорақалпоқларда чўян қўйиш ва темирчи усталари ҳам устонада ишлашган. Улар эски қора уй, ертўла ёки пахсадан устона учун жой қилишган. Баъзи темирчи усталар ўз уйи атрофида очик осмон остида ҳам ишлашган.

XVIII-XIX асрлардаги қорақалпоқ металлсозлик ҳунармандчилигининг ўзига хос хусусиятларидан бири, улар темирчилик, чўянгарлик, заргарлик, мисгарлик каби касбларга ихтисослашган бўлишига қарамасдан бевосита уй ҳунармандчилиги билан боғлиқ ҳолда фаолият кўрсатган. Металлсоз ҳунармандлар асосий касбидан ташқари, қишлоқ жойларида, баъзи даврда шаҳарларда ҳам деҳқончилик, чорвачилик ва балиқчилик соҳалари билан ҳам шуғулланишган. Улардан темирчи усталарга асосий буюртмалар қишда ёки кузда бўлган. Темирчи усталар ўз қишлоғи ёки уруғи, баъзан қўшни қишлоқ аҳолисининг буюртмалари асосида маҳсулот тайёрлашган. Меҳнат ҳақи учун натурал (ғалла ёки мол) ва пуллай ҳақ олишган. Одатда қишлоқларда темирчи усталарнинг меҳнат ҳақи ҳосил йиғиб олингандан сўнг берилган. Уста ҳақи ёки темирчилик маҳсулотнинг нархи қишлоқдаги оқсоқол томонидан белгиланган. Шаҳарлик темирчилар эса ўз маҳсулотларини бозорларда сотишган.

XIX асрдан қорақалпоқларда ҳунармандчилик қишлоқлардан ташқари, шаҳарларда ҳам кенг қўламда фаолият кўрсатган. Сабаби ўша даврдан қорақалпоқларда ўтроқлашув жараёнининг кучайиши юз берган ва Қўнғирот, Хўжайли, Чимбой шаҳарлари

савдо-иктисодий ва ҳунармандчилик маркази сифатида аҳамияти ошиб борган.

XIX асрнинг охири чорагида Чимбой шахрида бўлган “Амударё экспедицияси” аъзоси Риза-қули Мирза (1874 йили) маълумотларига кўра, Чимбойда 6 та темирчилик, 5 та заргарлик, 20 та совун, 16 та этикдўз, 10 та дурадгорлик, 8 та кўнчилик, 5 та бош кийим, 3 та кулолчилик каби 145 та ҳунармандчилик устахоналари бўлган ва уларда 210 та ҳунарманд фаолият кўрсатган [4:26-29]. Шунингдек, Чимбойда бозор кунлари турли хил маҳсулотлар билан савдо қилувчи 400 га яқин дўконлар бўлган. Шунингдек, бу даврда деярли ҳар бир қишлоқда 1-2 та темирчилар бўлган ва улар ўз ҳамқишлоқлари учун меҳнат қуроллари ва хўжалик буюмларини тайёрлаб беришган.

Этнограф олим Х. Есбергеновнинг “Кўнғирот маданий ёдгорликлари” асарида XVIII-XIX асрларда Кўнғирот шахридаги ҳунармандчилик соҳаларининг ихтисослашган маҳалларини харита орқали ёритиб берган [1:37-38]. Жумладан, кулолчилар маҳалласи шаҳардаги Кулол кўприк яқинида ва Алий овул яқинида, дурадгорлар кулол кўприкнинг жануби-шарқида, бўйрачилар шаҳарнинг шимолий чеккасида “Равшон” канали чап соҳилида, жувозчилар шаҳар марказида “кизил кўприк” ва “ғалла бозори” атрофида жойлашган. Харитада темирчилар (№56), мисгар ва заргарлар (№16), чўян қўйувчилар (№24) рақамларида кўрсатилган маҳаллаларда фаолият кўрсатган. Шаҳардаги металлсоз ҳунармандлар маҳаллий аҳолини ва атрофдаги қўнчанчи аҳолини металл маҳсулотлари билан тўла таъминлаб тура олган.

XIX аср охири XX аср бошида Хўжайли қуёи Амударё соҳилидаги йирик савдо-иктисодий ва ҳунармандчилик маркази ҳисобланган. Шаҳар аҳолиси деҳқончилик, ҳунармандчилик ва савдо-сотиқ ишлари билан шуғулланишган. Шаҳарда темирчилик, мисгар, заргар, кемасоз, аравақаш, жувозчи, баззоз, ҳаррот, бўзчи, уйчи, бўйрачи каби касб-ҳунарлар кенг тарқалган. Кўнғирот, Қўҳна-Урганч, Хива шаҳарларини ўзаро боғловчи қарвон йўли чорраҳасида Хўжайли шаҳрининг жойлашуви савдо-сотиқ ва ҳунармандчилик соҳалари тараққий қилишида муҳим омил сифатида ҳизмат қилган.

Ўша даврда Хўжайли шаҳарида 300та дўкон, бешта масжид ва мактаб, бир мадраса ва қарвон сарой фаолият кўрсатган. Шаҳарнинг марказидан оқиб ўтувчи Сувенли канали бўйидаги Чорсув (марказий бозор) яқинида усти ёпиқ тим қўча бўлиб, унда 200 дан ортиқ савдо ва ҳунармандчилик дўконлари доимий ишлаб турган. Каналнинг чап соҳилида Қарвон сарой жойлашган. Шунингдек, шаҳарда бўйрачи, ипакчи, кўнчи ва касб овул деб номланувчи ҳунармандчиликка ихтисослашган маҳалла ва овуллар бўлган.

XIX аср охирида Ўрта Осиё, жумладан қорақалпоқларнинг шаҳарларида ҳам металлсозлик

ҳунармандчилигидаги янги соҳа бўлган чилангарлик касби кенг тарқала бошлайди. Чилангарлар томонидан пакир, сандик, кружка ва бошқа хўжалик буюмлари тайёрланган.

Қорақалпоқларда металлсозлик билан шуғулланувчи ҳунармандларга тайёр ва ярим тайёр металл хом ашёси Бухоро амирлиги ва Россия империясидан келтирилган. Бу тўғрисида 1872 йил март-апрель ойига оид Хива хонлигининг закот дафтарида Кўнғирот, Чимбой, Хўжайли савдогарлари Бухородан Хива хонлиги ҳудудига кўплаб товарлар қаторида темир хом-ашёси олиб келинганлиги кўрсатилган. Хужжатда ёзилишича, Қулмуҳаммад қозок бир той (Той – бир той тахминан 40 кг дан 70 кг гача бўлган оғирлик) темир, Хўжа элида Охунджон бир тева (Тева –Хоразмда бир туя юкни тева деб аташган) темир олиб келганлиги кўрсатилган [2:67]. Мазкур маълумотлар фақат қорақалпоқ савдогарлари-нинг бир ойда тааллуқли закот дафтардаги ҳисоботлари ҳисобланади.

Темирчилик ва чўян қуйиш устахоналарида металл эритиш жараёнида саксовулдан тайёрланган писта кўмрдан фойдаланилган. Орол денгизини тадқиқ қилган А.И. Бутаков маълумотларига кўра, қорақалпоқлар ўз темирчи усталари ва Хива хонлигидаги темирчи ҳунармандларга саксовулдан тайёрланган писта кўмир етказиб бериб туришган.

XIX аср охирида Амударё бўлими таркибидаги Шўраҳон участкасида 14 та темирчилик ва 2 та мисгарлик устахоналари, 29 ун хороzxона, 41 та жувозхона, 7 та газламаларга ранг берувчи устахона, 7 та бош кийим тикувчи устахона ва 2 та пахта тозалаш заводи бўлган [7]. Ўша даврда Амударё бўлимида 44 та темирчилик устахонаси мавжуд бўлган [6:12-13].

XIX аср охири XX аср бошларида Амударё бўлимида 1445 та ҳунарманд бўлган, улардан ўрта ҳисобда бир темирчи уста 304 хўжаликка, бир этикчи 87 хўжаликка, бир дурадгор 204 та хўжаликка тўғри келган [6:10-11].

XIX аср ўрталаридан қўйи Амударё соҳилларидаги шаҳар ва қишлоқларда ишлаб чиқариш ва товар-пул муносабатларининг ривож топиши билан ҳунармандчилик соҳаларининг тараққий қилиши кузатилади. Кўнғирот, Хўжайли, Чимбой, Манғит, Қипчоқ, Шўраҳон, Шаббоз каби шаҳарларда ички ва ташқи савдо-иктисодий алоқаларнинг кучайиши ҳунармандчилик соҳаларининг кенг қўламда фаолият кўрсатишини таъминлади.

Ўз навбатида XVIII-XIX асрларда темирчилик ва чўянгарлик каби металлсозлик соҳаларининг кенг қўламдаги фаолияти ва тараққий қилиши деҳқончилик ва бошқа соҳалардаги меҳнат қуролларини кўплаб етказиб беришга ва меҳнат унумдорлигининг ошишига ўз таъсирини ўтказди.

Адабиётлар

1. Есбергенов Х. Қонырат. Тарийхый ҳам маданий естеликлер. –Нөкис: 1993.
2. Жалилов О. XIX-XX аср бошларидаги қорақалпоқ тарихидан. –Тошкент: «Фан», 1986.
3. Камалов С.К. Қарақалпаки в XVIII-XIX веках. -Ташкент: «Фан», 1968.
4. Риза Кули-Мирза. Краткий очерк Аму-дарьинской области. СПб., 1875.
5. Рычков П.П. Топография Оренбургская. СПб. 1762.
6. Өтемисов А. Қарақалпақлардың өнер-кәсіптери. –Нөкис: “Қарақалпақстан”. 1991. 14-15-б.
7. ЦГА РУЗ ф.И.-269.оп.1. д.104.лл.75-78.

РЕЗЮМЕ

Мақолада қорақалпоқ халқининг XVIII-XIX асрлардаги метални қайта ишлаш ҳунармандчилиги тарихи ёритилган. Ўша даврда ҳар бир қорақалпоқ овулида бир-икки нафар темирчи уста бўлган. XIX асрдан Кўнғирот, Чимбой, Хўжайли каби шаҳарларда темирчи, чўянчи ҳунармандлари катта ҳажмда ишлар олиб борган. Темирчи усталар учун хом ашё Россия ва Бухоро амирлигидан олиб келинган. Қорақалпоқ темирчилари деҳқончилик қуроллари, хўжалик буюмлари, от-улов анжомларини тайёрлаганлар.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается описанию истории такого ремесла у каракалпаков как переработка металла в XVIII-XIX веках. В то время почти в каждом каракалпаком ауле были кузницы. Начиная с XIX века в таких городах как Кунград, Чимбай и Ходжейли развернули деятельность кузнецы и литейщики чугуна Сырьё для кузнецов доставляли из России и Бухарского эмирата Каракалпакские кузницы изготавливали сельхоз инструменты, домашнюю утварь и конские и доспехи.

The article deals with the history of the development of such handicraft of Karakalpak people as metal processing in the XVIII-XIX centuries. There were one or two blacksmiths in each Karakalpak village at that period. Blacksmiths and craftsmen, began conducting their activities in Kungrad, Chimbai and Khodjeily in the XIX century. The raw-material for blacksmiths were delivered from Russia and Bukhara emirate. Karakalpak blacksmiths produced tools for agriculture, household items and horse bards.

Ekonomika

**РЕСПУБЛИКАМЫЗДЫҢ АҰЫЛ ХОЖАЛЫҒЫНДАҒЫ АЛЫП
БАРЫЛЫП АТЫРҒАН ЖЕТИСКЕНЛИКЛЕР**

П.З.Хожалепесов – экономика илимлериниң кандидаты, доцент
Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Б.П.Зинатдинов – талаба

Ташкент информациялық технологиялар университети Нөкис филиалы
Ж.К.Жорабаева – экономика илимлериниң кандидаты

Ал-Фарабий атындағы Қазақ миллий университети

Таянч сўзлар: агротехник, минерал ўғит, ирригация, макроиктисодиёт, ҳаракатлар стратегияси, кишлөк хўжалиги, технология техника, ислөхөт.

Ключевые слова: агротехнический, минеральные удобрения, ирригация, макроэкономика, стратегия действий, сельское хозяйство, техника, технологии, реформа.

Key words: agrotechnical, mineral fertilizer, irrigation, macroeconomics, strategy, of action agriculture, appliances, technology, reform.

Өзбекстан Ресубликасы Президентиниң 2018-жыл 16-январьдағы «Елимиздиң азық-аўқат қәуипсизлигин буннан былай да тәмийинлеў илажлары ҳаққында»ғы ПП-5303-санлы Пәрманына муўапық елимизге азық-аўқат товарларын алып кириў бойынша айырым субъектлерге берилген индивидуал бажыхана, салық ҳәм баска да жеңилликлер, сондай-ақ, преференциялардың бийкар етилиўи бәсекиниң шыдамсызлығы, айырым өним түрлери импортының монополияластырылыўы, баҳаның жасалма арттырылыўы, ақыбетинде, усы тийкарда тийкарсыз пайда көриўге көмеклесетуғын шараятларға шөк қойыў бойынша әхмийетли көдем болды [1].

Журтымыз тәбияты - жаратқанның инамы. Ғәлле, дән тийкарғы азық аўқат товарларының бири. Ғәллендә мол зүрәт жетистирилсе дән өнимлерин ислеп шығарыў көбейеди ҳәм азық-аўқат өнимлери арзан болады. Бул жүдә зәрүр болып, халқымыздың тынышлығы менен байланыслы болған мәселе.

Журтымызға көклем кирип келиўи менен халқымызға ырысқы-несийбе ҳәм күт-берекет алып келеди. Ғәллекеш дийқанлардың бул мәўсимде арзыў нийетлери үлкен болып, ең тийкарғы мақсетлери жоқары өним жетистириўге қаратылған. Буған тәбияттың өзи де қолайлы шараят жаратып бермекте. Бул жылы жаўын-шашын муғдары өткен жылға қарағанда 2 есе, алдыңғы жылларға салыстырғанда 1,3 есе жоқары болыўы күтилмекте. Және бир зәрүрли тәрәпи, бул фермерлерди хошаметлеў мақсетинде 2019-жылда бийдайдың ҳәр бир тоннасы ушын 1 млн. 200 мың сум яки өткен жылға салыстырғанда 1,6 есе көп сатып алыў баҳасы белгиленди. Жоқары өним алған фермерлерге мәмлекет сатып алыў баҳасына 25 пайыз, яғни ҳәр бир тонна дән ушын 300 мың сумға шөктем үстеме төлеў системасыда жарияланды. Булардың ҳәммеси, әлбетте, мол өним жетистириўге түртки болады.

Президентимиз басшылығында быйылғы жылдың 25-февраль күни өткерилген ғәлле тәрбиясын системалық шөлкестериў ҳәм зүрәтке-зүрәт қосыў бойынша тийисли ўазыйпаларға арналған видеоселекторында ғәлле зүрәтин кеминде 30 пайызға көбейтиў бойынша жол картасы ислеп шығылып, оның орынланыўы бойынша анық ўазыйпалар белгилеп берилди.

Халқымыздың ырысқы-несийбесин және де пүтин қылыў мақсетинде өткен жылдың гүзинде 1 млн 288 мың 600 гектар майданға берекет туқымы себилди. Егилген бийдай майданлары избе-из суўғарылып толық нәллер өндирилип алынбақта. Өткен ноябрь айында ҳәр гектар майданға 100 кг. нан азотлы минерал төгинлер берилип еки мәрте суўғарылды ҳәм бийдай майсалары қыслаўға толық түплеген ҳалда кирисийге арысилди. Бүгинги күнде дийқанларға мол өним алыў

ушын азотлы, фосфорлы, калийли төгинлер өз ўақтын-да жеткерип берилмекте. Жабайы шөп ҳәм зыянкеслерге қарсы гүресиў ушын 4335 ОБХ бүркегилшери, 1210 отрядқа бириктирилип мәмлекетимиз аймақларында ҳәр күни 18-20 мың гектар майданларда гербицид ҳәм фунгицидлер менен профилактикалық жумыслар алып барылмақта. Аўыл хожалығы министрлиги қәнигелериниң мағлыўматларына тийкарланып айтатуғын болсақ, суўлы майданларға егилген бийдай толық түплеў фазасында раўажланбақта. 100 гектардан артық ғәлле майданлары найшалаў фазасына өткен. 70-75 пайыз ғәлле майданларында 1 метр квадрат жерде нәллер саны 400 ден көп болып орташа 4-5 дана нәл түпке көбейген. Ҳәр күни 35-40 мың гектар ғәлле майданға қайта азотлы минерал төгинлер берилмекте. Халқымызда мынандай бир гәп бар: «Гүз айларында қырман жайда бийдай өнип шықса, жыл жақсы келеди». 2018-жылыдың гүз айларында әйне усы жағдай гүзетилди яғни дийқанлардың тили менен айтқанда: «жыл қолайлы келди», жаўын шашын мол болды, шилле дәўиринде жерге қар түсти. 2019-жылда жаўын-шашынның муғдары 2018-жылға салыстырғанда 2 есе, алдыңғы жылларға салыстырғанда 1,3 есе жоқары болып атырғанлығы таўдай қырманлар көтериўге ең тийкарғы факторлардың бири болып есапланады.

«Толимаржон» суў сақлағышында 1 млрд куб метр, «Чинкоргон», «Пачкабар» ҳәм т.б суў сақлағышларында 2018-жылға салыстырғанда 2-3 есе көп суў жыйналғанлығы - дийқанлардың әўмети. Қалаберсе Жиззах, Сырдарья ўәлаятларында суў менен тәмийинлеўди жақсылаў ушын «Сардоба» суў сақлағышының иске түсирилгениде бул жылғы зүрәттиң мол болыўына шараят жаратпақта.

Өзбекстан Ресубликасы Президентиниң «Пахта шийки заты ҳәм масақлы дән жетистириўди қаржыландырыў системасын түп-тийкарынан жетилистириў илажлары ҳаққында»ғы қарарына муўапық базар қатнасықларын кеңнен енгизиў және аўыл хожалығын қаржыландырыў ҳәм өз-ара есап-санақлар механизмлерин түпкилики жетилистириў, усы тийкарда аўыл хожалығы өнимлерин жетилистириўшилер ҳәм оларға хызмет көрсететуғын қарханалардың қаржы-экономикалық жағдайын жақсылаў, рентабельлигин арттырыў, жетистирилип атырған өнимлер көлемлериниң тураклы өсиўин тәмийинлеў мақсетинде үлкен өзгерислер алып барылмақта [2].

Қарақалпақстанда ҳәр қандай жерден зүрәт алыў ҳәм нәл жетистириў жүдә үлкен мийнетти талап етеди. Жерге бир нешше мәртебе ислеў бериледи, оның мелиоратив жағдайын жақсылаўға тийкарғы итибар қаратылады. Және бир тәрәпи, жерлерди гүзде кеш сүрип бир нешше мәртебе шөри жуўылады. Быйылғы жылы